

Кость Паньківський

СПОГАДИ ПРО НТШ*

Моє слово про Наукове Товариство імени Шевченка це свого роду додаток до Конференції наукових доповідей, які ми прослухали про заснування, розвиток, значення, відновлення того товариства — чисто особиста розповідь ненауковця, на наукову тему, але людини, доля якої судила їй народитися в тіні товариства у час створення тієї великої установи і весь свій вік прожити у її тіні на рідній землі аж до ісходу 1944 року. Мій батько, теж не науковець, але у дев'ятдесяти роках дев'ятнадцятого сторіччя дуже активний член Виділу, тобто Управи товариства, господар невеличких тоді його маєтків, фінансовий дорадник, принагідний, поруч інших бажаючих, бібліотекар бібліотеки. Сміло можу сказати, що в той час його життя виповняла праця в двох установах: «Шевченко» і «Союз», як в скороченні він називав НТШ і Крайовий Союз Кредитовий, новостворену в 1898 році централю української кредитової кооперативи в Галичині, у якому він був одним із членів дирекції.

Так сталося, що важливіші дати в житті товариства були одночасно важливими датами родини нашої і родини проф. Грушевського, який від часу свого приїзду до Львова 1894 р. жив у приязні з моїми батьками. Він був 1895 року одним з свідків при вінчанні моїх батьків. Його обрали в листопаді 1897 року головою товариства, а я народився на місяць пізніше в грудні того ж року. Його дружина Марія Вояковська, це одна із трьох відомих тоді у Львові учительок-приятельок, з яких другою була Ольга Барвінська, пізніше передова діячка у ділянці опіки над молоддю міста Львова, дочка голови НТШ і провідного політичного діяча проф. Олександра Барвінського, а третьою моя мати Йосифа Федаківна. У хаті моїх батьків Михайло Сергійович познайомився зі своєю майбутньою дружиною; у 1900 році у них народилася їм донечка Катруся, яку ми звали Колусею. В 1898 році товариство придбало свій перший будинок при вулиці Чарнецького 26, який швидко став однією із українських фортець у ворожому спользованому княжому місті Льва. Купівля будинку була фінансово дуже корисна і сприяла назовні піднесенню престижу товариства.

* Доповідь, виголошена на науковій конференції, присвяченій століттю Наукового Товариства Шевченка, яку організовано заходами УВАН, УІТ, Історично-Філософичної Секції НТШ і ГУРІ. Конференція відбулася в Нью-Йорку 27 жовтня 1973 р.

Власник колишній польський повстанець 1863 року, який доробився на повстанні чималих грошей при постачанні для війська і побудував цей, на свій час, люксовий будинок, в середині міста, поміж палатою цісарського намісника і будинками його уряду з одного і палатою польського архієпископа з другого боку, збанкрутував і потребував негайно готівкою грошей. Їх якраз товариство мало завдяки жертвенності проф. Павла Пелехина з Петербургу. Польські можновладці міста Львова дуже тяжко сприйняли факт поселення українського наукового товариства якраз в тому місці. При купівлі дому опінія мого батька відіграла значну роль. Багато членів відділу, старших віком вищих державних урядовців, вагалися взяти відповідальність за ужиття сто тисяч карбованців, призначених жертводавцем на створення у майбутньому українському університеті у Львові медичного факультету, на іншу ціль, хоч і таку добру, як купівля дому. Вони з недовір'ям ставилися до великих плянів молодого голови товариства. Батько підтримував своїми фаховими аргументами пропозицію голови. Трансакцію узгіднено з жертводавцем і будинок куплено. З винаймлних приміщень товариство перейшло жити у свій дім. Тут були вже і кімнати для студій, сюди перенесено бібліотеку, яка врешті дістала постійного бібліотекаря в особі Михайла Павлика. Тут примістилася друкарня товариства, в той час надзвичайного значення установа товариства.

Перші дні моєї свідомости, мій перший зв'язок з НТШ якраз ця друкарня. Коли мені було яких п'ять-шість років, мій батько вже відійшов від праці у відділі НТШ. Туди прийшли молодші і компетентніші люди. А батько віддався вже аж до кінця свого життя повністю праці в кооперації — в «Союзі»! Але своєї видавничої гарячки не покинув. Від двадцяти років писав, редагував, видавав у різних видавництвах різні спочатку невеликі книжечки для народу, дешеві, щоб їх можна було поширювати за центи серед убогого галицького люду, розбуджувати охоту до читання і зацікавлення громадськими справами. Видавав також різні речі власним коштом. Отож у перші роки нового сторіччя, так як у минулому, батько був у постійному зв'язку з друкарнею. Ми жили тоді при вулиці Театинській, бічній від Чарнецького, яких 5 хвилини ходу. З тих наймолодших своїх років пригадую, з якою повагою я маршував побіч батька з хати до друкарні з рукописами, коректами тощо. При вході до будинку при вулиці Чарнецького висіла вівіска друкарні, яка мені імпонувала. Директором друкарні був тоді пан Кароль Беднарський, поляк, милий на вигляд і завжди усміхнений, відданий установі і праці в ній. Батько його поважав і нераз мені це казав, тож не дивно, що пан Беднарський став у моїх очах голоним представником товариства, хоч я знав проф. Грушевського як частого гостя таки в хаті батьків і ми звали його «дядьком з Києва» — таки «дядьком», а не по галицьки «вуйком», бо він був «російським українцем», а ми «галичанами». Такі назви були тоді вживані на нашій галицькій Русі. Батько швидко завважив, що я сам дам собі раду і передав справи зв'язку з друкарнею мені, а сам вже ходив до друкарні тільки винятково. Нелегко було б описати,

яким гордим референтом справ друкарні і видавництва батька став я малий хлопчина ще перед тим, поки почав ходити до школи.

1907 рік приніс в житті нашої родини велику зміну. Померла маленька сестричка, улюблена донечка батьків та і нас усіх. Батьки, щоб забутися від смутних спогадів, використали першу нагоду, щоб перейти жити в інше місце. Якраз звільнилося помешкання в будинку НТШ і ми перейшли до нього. Тут пройшли роки мого юнацтва, а згодом вже і мого зрілого віку, коли я повернувся з війни і студій в Празі та почав працювати в адвокатурі, таки в будинку НТШ.

Зміна помешкання принесла зміну в нашому житті. З маленької хати при вулиці Театинській ми опинилися у великому будинку, фасадом на вісім вікон, висотою на чотири поверхи, з двома входовими брамами, чотирма бальконами. Велике подвір'я було оточене навковим жилими будинками, званими офіційними. Вулиця Чарнецького це широка вулиця, перед будинком скверик, по другому боці вулиці сквер з офіційною назвою «губернаторські вали». Їх розбудовано на місці давніх мурів і укріплень міста, а назвали губернаторськими ще в часи, коли Галичина була австрійською губернією. Коли завели крайову автономію, то називали її «коронний край», а крайового володаря — цісарським намісником. Тут я з своїми братами швидко познайомився з іншими представниками НТШ. Першим з них був пан Василь, прізвище якого не збереглося в пам'яті. Це був головний сторож будинків і опікун маєтку НТШ. Наші взаємини з ним були добрі, хоч мав він з нами досить клопотів. Положення будинку з великим двором, а перед будинком сквером сприяв зустрічам молодих хлопців. Після шкільних годин мало не щоденно до нас приходили наші колеги і ми влаштовували різні спортові змагання. Зрозуміло, що з тим сполучено було багато галасу, який не подобався старшим мешканцям дому. Сусідній будинок Чарнецького 24 був до 1912 року, коли його купило НТШ, польською власністю. Там було досить наших ровесників-поляків, так що було з ким воювати. Жертвою падали передовсім великі шиби у воротах нашого і їхнього будинку. Справи щодо відшкодувань займали багато часу пана Василя і наших батьків і нам не раз добре за те діставалося. Працювали тоді в НТШ також, як добре пам'ятаю, бо їхні діти тепер розкинені по світі, не менш як Василь віддані товариству люди — Дзьоба, Романів й інші. Всі вони разом з Василем пішли в серпні 1914 року на війну, щоб не повернутися, і залишили жінок з маленькими дітьми.

Час переходу до будинку НТШ був якраз часом вже майже повної українізації будинку. Десять років тому його куплено з мешканцями поляками. Тепер тут жили вже відомі своїм громадським стажем старші віком українські громадяни, разом з своїми родинами — суддя Лев Стефанович, батько лікаря Івана і відомої нині мисткині малярки-графіки Ярослави, дід лікаря УПА також Лева Стефановича, суддя Титков (так здрибніло звав себе і підписувався), Ревакович, дід двох завзятих бойовиків ОУН Охримовичів, які померли під час німецької окупації; інспектор шкільний Іван Матієв, одружений з дочкою проф.

університету Шараневича, батько відомої діячки Ірени Бонковської, тєсть прокурора Льва Петрушевича і дід молодого бойовика Євгена Петрушевича, який також загинув у підпіллі; скарбовий радник Кордасевич, професор Зенон Томашівський, заступник директора товариства забезпечень і банку «Дністер», на багато від них молодший Ярослав Колгунюк з дружиною і двома донями, які тепер у США. На протязі майже сорока років я спостерігав зміну поколінь. Атмосфера будинку НТШ сприяла розвиткові зжиття тих всіх людей, витворювався тип мешканця, сказати б регіонального патріота «Чарнецького 26». Хто раз прийшов жити до НТШ, цей тільки у виняткових випадках покидав своє помешкання, як для прикладу директор Колгунюк, який ставши директором своєї установи, дістав в її будинку службове помешкання.

З набуттям дорогого, але надзвичайно солідно збудованого і сусіднього будинку при вулиці Чарнецького 24, знову завдяки княжій пожертві російського українця Василя Симиренка сто тисяч карбованців і допомозі австрійського уряду 150 тисяч корон, престиж і можливості розвитку товариства надзвичайно зросли. Факт, що австрійський уряд, не зважаючи на опір польської шляхти і польських парламентаристів дав українцям поважну грошову суму на розвиток української науки, сам собою показував, що НТШ здобув собі у науковому світі Австрії і світу своє місце.

У ці юнацькі наші роки перед першою світовою війною сама робота товариства і всіх тих поважних професорів, що ми щоденно бачили, як вони приходили і відходили із студійних кімнат товариства і його бібліотеки, не знаходили надмірного зацікавлення. Бо ми жили тоді боротьбою за університет, творили перші гуртки «Пластун», напіввійськові нелегальні січово-стрілецькі відділи, драгоманівські гуртки, тощо. Дві події тих часів залишилися твердо в пам'яті — вбивство у сусідстві Мирославом Січинським намісника Потоцького 1908 року і смерть на університетських барикадах студента Адама Коцка 1910 р.

Війна 1914 року і прихід до Львова царських військ принесли руїну здобуткам галицьких українців. Потерпіло і НТШ. Надійний розвиток спинився на довгі роки. І молоді науковці, учні Грушевського й інших, не вернулися з війни у великому числі. Всі установи НТШ — робітні, книгарня, друкарня, переплетню зайняло військо. Нашим командантом став тепер капітан Наркевич. Він, будучи редактором військового щоденника «Львовское Военное Слово», відпечатав потрібну для друку друкарню. Не можна сказати, щоб особисто він був поганою людиною. Мій батько відвідував його в справі захисту водопроводів, коли почались морози, і він прихильно і ввічливо ставився до батька. Деколи проявляв навіть дуже обережно і лагідно свою прихильність до українців. Та що поможе людина навіть дуже доброї волі у злочинному режимі, ще й у военний час. Галицькі москвофіли були його ворогами і закидали надто лагідний курс супроти мазегишців. На це він відповів у першоквітневому номері 1915 року своєї газети гострою статтею «Изменники своей родины» проти москвофілів. Як сьогодні пригадую там був пасус, а в ньому сказано, що російський вояк не на

те проливав свою кров за звільнення галицької землі від Австрії, щоб кучка дрібних політиканів могла шукати собі наживи. Та це йому легко не пройшло. Його перенесли, а на його місце вже на недовгий час до приходу австрійців у червні 1915 року прийшов суворий неприємний його наступник. Я зберігав кілька примірників цього номера «Львовського Военного Слова» аж до повороту до Львова Володимира Вікторовича Дорошенка і йому їх передав. Газета була конфіскована і ми дістали її тільки завдяки нашим приятним взаєминам з вояками-українцями, які берегли будинок і друкарню. Зрозуміло, що при відході зі Львова росіяни забрали найкращі друкарські машини.

В 1915 році я покинув Львів та став на кілька років вояком по різних закутках австрійської і української землі, а після війни студентом у Празі. Навіть працював два роки в чеському суді, як кандидат, разом з сорока молодими українськими правниками, на суддю в Карпатській Україні. Коли з цього нічого не виходило через опір чеських русофілів, передусім впливового провідника національних демократів Крамаржа, я повернувся в 1924 році до Львова і почав працювати як кандидат адвокатури, згодом самостійний адвокат. Інакший вигляд НТШ мало тепер після дев'яти років. Інші люди стояли тепер на наших очах. Старша генерація відійшла. Були й смішні ситуації. Коли над світом зависла небезпека війни, війська влада назначала в кожному будинку коменданта так званої «протигазової і протиповітряної оборони». Кого ж тут назначити гайдамакам з «Чарнецького 26»! Нелегка проблема, але її розв'язали задовільно. Жив з нами довгі роки мирно і приязно жид професор божого закону Штайберг з дружиною і дочкою. Ось він став нашим комендантом. Відачисько кинувся вже в німецьких часах з поверху і забився, коли гестапівці хотіли його брати. Його дружину і дочку ми переховали і допомогли паперами виїхати до Кракова. Але не забуду, як він після свого назначення, запросивши Сімовича, Долянського, Сітницького, оправдувався, що це він не робив заходів для іменування і просив, щоб ми самі командували, як треба.

Бібліотека, звільнивши помешкання від наймачів, поширила надзвичайно свої приміщення і тим самим свою працю під керівництвом Івана Кривецького і Володимира Дорошенка. Не зважаючи на матеріальні труднощі, бо не стало благодійників з-над Дніпра, не стало дотацій з боку уряду, розгортали свою роботу музеї товариства — природничий під проводом проф. Юрія Полянського і Євгена Чайковського та етнографічно-археологічний керований проф. Ярославом Пастернаком. Це все вже не були для мене ті літні професори, які тут колись з повагою працювали, а добре знайомі дещо старші віком приятелі. І я став звичайним членом товариства, коли пішов клич поширення рядів членства і потреба матеріальної допомоги громадянства товариству. При археологічному музеї засновано товариство прихильників для посилення збірок на розкопки в Галичі після відкриття проф. Пастернаком фундаментів княжого собору в Крилосі. Я став членом управи товариства, бо треба було юриста для складання дого-

ворів з власниками землі і треба було постійних заходів в поліції, яка всіма засобами намагалася перешкоджати цій праці, а передусім масовим відвідинам широких кіл українського громадянства. В той час мого тісного зв'язку з керівними особами товариства все ж таки важливою постаттю товариства був сторож Прокіп Гупало, людина для якої НТШ і кожна його клітина були національними святощами. Пригадую знамениту карикатуру нашого улюбленого пера Едварда Козака — не пригадую, чи це був «Зис» чи «Комар» — як Прокоп з мітлою в руках авторитетно запевняє якогось громадянина, що «ми цю справу вирішимо». Загальний жаль всіх мешканців проводив його в останню дорогу після трагічної його смерти в час робітничих заворушень в 1930-их роках. Його замінила його енергійна дружина аж до часу нашого виїзду зі Львова.

Були часи, що наші будинки ставали фортецями в дійсному цього слова значенні. В тридцяті роки не бракувало у Львові терористичних нападів на установи, підкладання бомб, підпалів, вандалської руйнації приміщень, устаткування, бібліотеки, тощо. Перед вели у цьому польські так звані ендецькі боївки, але не відставали і наші оуенівці. Коли передбачався напад на будинки НТШ, наші домашні бойовики, їх прізвища я вже згадував — брати Охримовичі, Перушевич, Стефанович приводили на допомогу своїх колег. Всі чотири балкони нашого будинку, а один з них належав до нашого приміщення, ставали магазинами каміння, призначеного для напасників. Мимоволі і без ширших міркувань чи роздумувань всі ми ставали учасниками боротьби з наступаючими польськими студентами.

Щасливі народи західньої, а навіть і середньої, Європи, які віками розбудовували своє національне життя, інституції яких перетривали віки і покоління! Наша доля інакша. У нас після піднесення і розвитку швидко впродовж історії приходили і приходять моменти руйни всього здобутого. Від перших дитячих років дивився я на повільне, не легке, але постійне зростання Наукового Товариства аж до своїх зрілих років. Прийшла нова велика війна і це все минулося. І ми відорвалися від рідної землі. 19 липня 1944 року покинув я рідні мені мури будинків НТШ. Проти надії надіємося, що це не останнє слово історії і що нові покоління відбудують і у Львові огнище української науки подібне тому, в якому будували його перші жертвенні засновники.